

Alessandro Catalano, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la controriforma in Europa centrale (1620–1667)*,

Roma 2005, Edizioni di storia e letteratura, 548 s., ISBN 88-8498-255-3.

Knihy zahraničních badatelů o českých dějinách se pohybují na dosti široké škále, od kompilativních převyprávění výstupů domácí produkce do některého ze světových jazyků až po originální příspěvky, které zásadním způsobem mění pohled na zdánlivě známé skutečnosti a zůstávají trvalou inspirací. Na významu, který mívá pohled „odjinud“, přitom samozřejmě není nic specificky českého. Dizertační práce italského slavisty, znalce moderní české literatury,¹ překladatele české beletrie (Bohumil Hrabal, Michal Viewegh) a zakladatele a redaktora italského slavistického časopisu *eSamizdat*,² patří do druhé skupiny, a to hned ze dvou důvodů. Jednak zaplňuje důležitou mezeru v tom, co bylo dosud známo o pobělohorské rekatolizaci, jednak přináší osvěžující a v mnohém směru inovativní pohled na celý komplex otázek s ní souvisejících.

Šťastná shoda náhod přivedla před lety Alessandra Catalana k jedinečně dochované, avšak zcela nedostatečně probádané pozůstalosti pražského arcibiskupa a kardinála Harracha v Rakouském státním archivu ve Vídni. Na jejím základě a na základě rozsáhlého doplňujícího studia v římských a vatikánských archívech a knihovnách, v pražském Národním archivu a v řadě šlechtických pozůstalostí rozesetých po zemských a regionálních archivech České a Rakouské republiky Catalano zpracoval rozsáhlou studii,³ jež není klasickou biografií, nýbrž

1 ALESSANDRO CATALANO, *Sole rosso su Praga. La letteratura ceca tra socialismo e underground (1945–1959). Un'interpretazione*, Roma 2004.

2 <http://www.esamizdat.it>.

3 Studie je zestručněnou verzí dizertační práce *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667) e la controriforma tra Roma, Vienna e Praga*, obhájené roku 2001 na římské univerzitě La Sapienza. V dizertační práci je citováno mnohem větší množství pramenného materiálu. Vedlejší produkt Catalanova bádání nad kardinálem Harrachem se za několik let stane několikavazková edice kardinálova obsáhlého německého a italského deníku z let 1629–1667, kterou Catalano připravuje společně s Katrin Keller.

výkladem o několik desetiletí trvajícím zápase o podobu české protireformace, který vedli mezi sebou její strůjci: římská kurie, vídeňský dvůr, pražské arcibiskupství, jezuitský řád a česká katolická šlechta. Osu tohoto výkladu ale tvoří život a činnost Arnošta Vojtěcha z Harrachu, dlouholetého pražského arcibiskupa, kardinála a císařského tajného rady, který se vzhledem ke svým mnoha rolím přirozeně ocitl uprostřed tohoto zápolení.

Rozpory v rámci tábora „bělohorských vítězů“ nebyly dosavadnímu bádání neznámé a některým z nich (především sporu o pražskou univerzitu) se dostalo i značné pozornosti. Došlo také k jistým pokusům odlišit od sebe záměry jednotlivých instancí, které se podílely na rekatolizaci, avšak právě černobílé dělení strůjců rekatolizace v jejích různých fázích na „umírněné“ a „neústupné“, které se traduje od 19. století, se ve světle Catalanovy studie jeví jako zcela neudržitelné. Catalanův pohled se od staršího bádání liší především tím, že z toho, co bylo považováno za podružný faktor, činí hlavní předmět svého výzkumu. Ukazuje, že rekatolizace nebyla pouze tažením katolíků proti nekatolíkům, nýbrž také tuhým mocenským bojem uvnitř katolického tábora, který probíhal na pozadí třicetileté války a byl poznamenán dlouhodobými strukturálními proměnami uvnitř římské kurie, císařského dvora, české vysoké šlechty a českého kléru. Tento zápas se pak Catalano snaží zmapovat v jeho komplexitě, přičemž ukazuje, že jeho jednotlivé aspekty (například právě onen spor o univerzitu) nelze studovat odděleně, nýbrž že jsou plně pochopitelné teprve při poznání celkového rámce. V souladu s převládajícím názorem Catalano interpretuje mocenský boj o podobu české protireformace na pozadí střetání potridentské církve s formující se státní mocí, avšak činí tak bez apriorního dělení jednotlivých instancí na „státní“ a „církevní“. Naopak ve svém výkladu bere v potaz několik činitelů, díky kterým zápas o českou protireformaci nelze uspokojivě vyložit jako „zákopovou válku“ dvou směrů.

Prvním z těchto činitelů je zájmová a situační roztržičnost jednotlivých instancí: ani vídeňský dvůr, ani římská kurie, ani česká šlechta, kontrolující zemské úřady, ani jezuitský řád, ba ani pražské arcibiskupství se v Catalanově výkladu nejeví jako monolitní instituce, které by ve věci české protireformace sledovaly od počátku a za všech okolností jednotnou linii. Catalano si je naopak vědom strukturálních daností, které dlouhodobé prosazování soustavné politiky ztěžovaly. Ukazuje, že vliv římské kurie ve středoevropské oblasti byl do značné míry ochromován rozdělením pravomocí mezi několik rivalizujících instancí: papežské nuncie, kteří měli kontrolní pravomoc, avšak nezodpovídali přímo za žádné teritorium, biskupy, kteří se museli vyrovnávat s odporem světských činitelů ve svých diecézích, avšak postrádali klíčové rozhodovací pravomoci, a konečně církevní řády, které často působily zcela autonomně (s. 77, 300). Rivalita mezi

těmito aktéry se navíc promítala i do vlastní římské kurie, která byla roztržštěna do několika rivalizujících zájmových skupin (s. 173), což společně se značnou těžkopádností kuriálních institucí a obvyklou neschopností pohotově reagovat notně ztěžovalo prosazování papežských zájmů ve střední Evropě. Podobně si uvědomuje mocenskou roli pražského místodržitelství, které nebylo vždy pouze poslušným vykonavatelem císařských nařízení, nýbrž mohlo ve spolupráci s českou dvorskou kanceláří zásadním způsobem ovlivnit přijetí a aplikaci konkrétních nařízení (s. 317). Catalano dále přesvědčivě ukazuje, do jaké míry byla politika toho kterého mocenského centra formována jednotlivými osobnostmi, přičemž úmrtí panovníka, papeže nebo sekretáře římské Kongregace pro šíření víry mohlo mít na politiku příslušné instance (a zejména na schopnost tuto politiku efektivně prosazovat) obdobný dopad, jako měl vynucený odchod některého z kardinálových spolupracovníků, příchod nového nuncia k císařskému dvoru nebo personální obměna v pražském místodržitelství.

Druhý z faktorů, významně ovlivňující podobu zápasu, by bylo možno označit jako proměnlivost aliancí mezi jednotlivými mocenskými centry. Velmi názorné je v tomto směru Harrachovo lavírování mezi vídeňským a římským dvorem, stejně jako jeho značně různý (ale také proměnlivý) vztah k jednotlivým nunciům. Zásadní dopad na podobu české protireformace mělo dlouhodobé společenství české vysoké šlechty a české jezuitské provincie. Catalano ve své práci uvádí desítky případů, kdy Harrachovy pokusy o zřízení nových biskupství, ustavení biskupského semináře (alespoň jednoho v celé arcidiecézi), vizitace své diecéze či upevnění arcibiskupské jurisdikce troskotaly právě na odporu jezuitů a šlechtických ministrů. Je příznačné, že Harrach mohl své cíle ve větší míře realizovat teprve v 50. letech, kdy se Bernard Ignác z Martinic, tehdejší klíčová mocenská postava v království a nejvýznamnější z českých místodržících, rozešel s jezuitu ve zlém (s. 445n.).

Za třetí Catalano zohledňuje komunikační aspekt, na němž do značné míry závisela schopnost toho kterého tábora úspěšně prosazovat své zájmy. Pražský arcibiskup měl výrazně vyšší šance ovlivnit podobu protireformace, pokud se mu podařilo vydobýt si a udržet přímý kontakt s kurií a osobní přístup k panovníkovi, a naopak byl tím zranitelnější, čím více byl v komunikaci s kurií a císařem závislý na zprostředkovatelské roli nuncia, pražských místodržících či úředníků české dvorské kanceláře, kteří ve věci protireformace zastávali velmi často jiné stanovisko a byli schopni Harrachovy memoriály a dobrozdání zneškodnit či neutralizovat ještě dříve, než došlo na jejich projednávání. Při tomto důkladně rozlišujícím pohledu vychází najevo neudržitelnost některých běžně přijímaných předpokladů. Catalano například rozbíjí „mýtus“ (s. 81), resp. „historiografické klíšé“ (s. 450), o jezuitěch jakožto věrném a poslušném nástroji papežské moci.

V Catalanově práci se právě jezuitský řád nejeví jako pověstná „převodní páka“ Říma, nýbrž jako veskrze autonomně jednající činitel, který se stal nejvěrnějším spojencem světské moci a systematicky blokoval pokusy o vybudování silného episkopátu v Čechách a jehož představitelé spjatí s dvorskými centry či lokálními vrchnostmi účinně pomáhali legitimizovat světskou politiku omezující moc biskupů a římské kurie.

Catalano je bezpečně obeznámen s českým dějepisectvím k tématu pobělohorské rekatolizace a je si dobře vědom jeho nemalých deficitů i občasně jednostrannosti (i když místy možná podléhá pokušení považovat některé překonané názory za reprezentativní pro současné bádání). Vychází však ze zcela jiné badatelské tradice, totiž z italské poválečné historiografie, která velmi záhy přijala pojmoslovné rozlišení mezi protireformací a katolickou reformou, vyvedla bádání ze svěrací kazajky úzce pojmávaných církevních dějin a učinila právě z proměn uvnitř katolické církve v 16. a 17. století a ze vztahu církve a rodícího se moderního státu jedno ze svých stěžejních témat. Studium dogmatického a organizačního stmelení církevních struktur v návaznosti na tridentský koncil a jejich disciplinačního působení na společnost, spjaté zejména se jmény Delia Cantimorih, Paola Prodiho, Adriana Prosperiho a Maria Rosy, vyústilo v mnohem diferencovanější pojmání protireformace, než jaké bylo běžné v českém bádání, které protireformaci chápalo především jako potírání nekatolických konfesí více méně jednotnou katolickou mašinerií. V tomto duchu pojímá Catalanano protireformaci jako zápas o prosazení biskupského organizačního modelu, tak jak byl zformulován na tridentském concilu a jak byl v příkladně podobě realizován Karlem Boromejským v jeho milánské diecézi. Z tohoto pohledu se řada běžně přijímaných soudů o české pobělohorské situaci ukazuje v novém světle. Zdánlivě kompaktní katolický tábor se rozpadá na několik mocenských center, která spolu vedou (zčásti nesmiřitelný) boj. Namísto triumfující církve se objevuje církev zásadním způsobem závislá na světské moci (s. 511). Česká šlechta bývá po Obnoveném zřízení zemském nazírána jako politicky submisivní a na vídeňském dvoru závislá skupina, avšak v Catalanově práci se jeví jako vlivný činitel, pevně etablovaný v institucích Českého království, schopný autonomní politiky a úspěšně mařící arcibiskupské a kuriální snahy o zformování silného duchovního stavu a o obnovu farní sítě. A konečně Catalanův pohled na dějiny rekatolizace z hlediska episkopátu ukazuje, do jaké míry byla v pracích, které se v posledních letech zabývaly jezuitským řádem a vyzvedávaly (někdy s lehce apologetickým příděchem) pozitivní aspekty jeho činnosti, zásadně podceněna mocenská role Tovaryšstva, budujícího nevybíravým způsobem svůj monopol na vzdělávání i své hospodářské zázemí (několikanásobně pevnější, než jakým disponoval Harrach) a úspěšně torpédujícího arcibiskupovy pokusy o církevní obnovu. I když se

postřehy tohoto druhu místy objevily i v české poválečné historiografii (zejména ve statích Václava Bartůňka, Elišky Čáňové, Ivany Čornejové, Hedviky Kuchařové, Eduarda Maura, Jiřího Mikulce, Stanislava Sousedíka a Valentina Urfuse) a mnohé z nich přinesla již syntéza Rezkova z konce 19. století, nikde dosud nebyly podány v takové ucelenosti, jako je tomu v Catalanově práci.

Catalanův výklad je chronologický a jeho těžiště leží v období od začátku 20. do konce 50. let 17. století. Catalano především dokládá, že o Harrachově (i na svou dobu poměrně rychlém) postupu od prvních kanonikátů k arcibiskupské hodnosti v jedné z největších středoevropských diecézí (1622) a k hodnosti kardinála (1626) rozhodlo především jeho sociální zázemí. Rakouský katolický rod Harrachů si vybudoval již ve druhé polovině 16. století pevné vztahy nejen k panovnickému dvoru, nýbrž také k prostředí italské šlechty a římské kurie. Kromě otce, vlivného tajného rady Karla z Harrachu, sehrál důležitou zprostředkovatelskou roli olomoucký biskup František z Dietrichštejna, bez významu však nezůstala ani snaha nuncia Caraffy o nahrazení zestárlého arcibiskupa Lohelia energičtějším nástupcem, ale také řada náhod. Ještě v létě 1622 si přitom mladý Harrach nebyl jist, zda se jeho otci podaří „vyhandlovat“ pro něj biskupství v korutanském Gurku, ve Vídeňském Novém Městě, nebo právě v Praze (s. 26n.).

Catalano výtečně popisuje intelektuální atmosféru Říma v době Harrachových studií a zcela nově interpretuje Harrachovu římskou socializaci. Kromě často připomínaného studia na jezuitu vedeném Germaniku se totiž Harrach v Římě pohyboval v relativně svobodomyšlnějším a konfesijně zdrženlivějším prostředí německých prelátů, do něž byl uveden svým vzdáleným příbuzným, kardinálem Eitelem Fridrichem z Hohenzollernu, jenž patřil mimo jiné ke Galileovým obhájcům a v jehož okruhu se právě v této době pohyboval Kaspar Schoppe, který ve svých pozdějších protijezuitských pamfletech obsáhle zmiňoval případ pražské univerzity a Harrachův spor s jezuitu (s. 237n.). Catalano soudí, že se právě v tomto prostředí zformovala Harrachova církevněpolitická a kulturní orientace, kterou ilustruje například zájem pozdějších Harrachových spolupracovníků, protijezuitsky zaměřených kapucínů Valeriána Magniho a Basilia z Aire, o Galileovu záležitost, stejně jako Harrachova pozdější nabídka dát pro vytištění jednoho Galileova díla k dispozici pražskou arcibiskupskou tiskárnu nebo Harrachovy sympatie ke vzdělávacímu modelu piaristů (s. 194n., 337–340).

Harrach přišel do Čech v době, kdy se podle Catalana zvolna uzavírala krátká etapa spolupráce císaře a kurie na novém uspořádání církevních poměrů ve střední Evropě (s. 52). Po usednutí na pražský arcibiskupský stolec poměrně rychle vystoupil s vlastním programem katolické reformy, jasně inspirovaným biskupským modelem Karla Boromejského (s. 95–99) a usilujícím o vybudování silného biskupského centra. Jeho horlivost, zprvu spíše tlumena zkušeným nun-

ciem Caraffou, který si byl vědom možných nesnází při zavádění italského biskupského modelu do střeoevropských souvislostí, obával se rizik vyplývajících z přímého střetu s lokálními elitami a snažil se vše podstatné řešit přímo s císařem, však záhy narazila na zásadní překážky v podobě jezuitského řádu, české šlechty a světských politických cílů dynastie. Harrachovi se sice záhy podařilo vymanit se z Caraffova poručnictví (výmluvným svědectvím je, že v roce 1626 byl právě on, a nikoli zasloužilý nuncius, jmenován kardinálem) a navázat přímý kontakt s římskými rozhodujícími místy (oporou mu byla především Propaganda, s níž udržoval kontakt Magni). Úspěšně se přitom stylizoval do role kreatury rodu Barberinů, kteří volbou Urbana VIII. roku 1623 získali rozhodující vliv v kurii. Cenou za tuto samostatnější politickou roli však byla dalekosáhlá politická izolace v habsburské monarchii, která Harracha a jeho rádce záhy přivedla do vážných potíží, takže Harrach nakonec nesnadno, s vynaložením obrovské energie a s mnohaletým zpožděním prosazoval i ty nejmenší ze svých původních záměrů.

Rozpad zdánlivě semknutého katolického tábora uspíšily především dvě kontroverze: spor o vliv na pražské univerzitě (který přerostl ve spor o vzdělávací monopol jezuitů)⁴ a problém hmotného zajištění světského kléru, který souvisel jednak s otázkou restituce církevních statků, jednak s otázkou patronátních práv světských vrchností. Význam obou kontroverzí pro průběh pobělohorské rekatolizace přitom přesáhl jejich věcnou podstatu, neboť obě otázky vyvolaly několik desetiletí trvající polarizaci mezi jednotlivými strůjci protireformace, umožnily formulovat odlišné pojetí vztahu církve a světské moci a dlouhodobě znemožňovaly úspěšné a trvalé řešení mnoha dalších cílů z Harrachova biskupského programu. Ukázalo se přitom (a zde jsme u jedné z ústředních tezí, které přináší Catalanova kniha), že katolická česká šlechta přes veškerou deklarativní podporu katolického náboženství nebyla ochotna akceptovat v českém prostředí biskupský model, tak jak byl zformulován na tridentském koncilu a realizován Karlem Boromejským: „Diecézní model inspirovaný modelem milánským, jaký si představovali Magni a Harrach, ležel daleko za největšími ústupky, které byli čeští zástupci světské moci ochotni učinit.“ (s. 181) Namísto „silné církve opírají-

4 Ač je Catalano přesvědčen o dopadu, jaký měl temperament jednotlivých aktérů (v první řadě Harrachova zpovědníka, kapucína Magniho) na průběh sporu, relativizuje současně význam osobnostního prvku pro vzplanutí velkého konfliktu, neboť soudí, že Harrach a jeho rádcové pouze vstoupili do hry, jež byla rozehrána krátce před jeho příjezdem jednak Loheliovým protestem z října 1622 proti odnětí titulu kancléře univerzity a práva na knižní cenzuru, jednak protesty františkánů a dominikánů proti svěření Karlova učení jezuitům (s. 86n.).

cí se o biskupy“ si světské autority ve střední Evropě představovaly „církve, jež se měla v podstatě spokojit (...) s kontrolními funkcemi v rámci sebe samé“ (s. 299). Právě čelní zastánci katolické věci mezi českou šlechtou, na předních místech rodinný klan Martiniců a nejvyšší kancléř Vilém Slavata, byli těmi, kdo po několik desetiletí Harrachovi bránili v uskutečňování jeho záměrů. Vysoké šlechtě mnohem více vyhovovalo pojetí protireformace, jaké nabízel jezuitský řád a které nezpochybňovalo šlechtickou držbu, nevměšovalo se do patronátních práv světských vrchností a ponechávalo šlechtě monopol na úřady a politickou moc.

Rozpolcení katolického tábora v Čechách přitom mělo i jazykové pozadí, neboť arcibiskupův dvůr a okruh arcibiskupových spolupracovníků tvořili z velké části Italové. Harrach se snažil získat pro organizaci katolické reformy kvalifikovaný italský personál a uvedl do Čech celou řadu italských duchovních (byť jich bylo nakonec mnohem méně, než měl v úmyslu), od nichž si sliboval rozhodnější pomoc při budování nezávislé biskupské správy než od místní duchovenské elity, která byla, jak se ukázalo, zčásti úzce spjata se zájmy české aristokracie (pražská metropolitní kapitula) nebo postrádala požadované zkušenosti a zápal pro Harrachovu reformu. Catalano je mimochodem první, kdo si uvědomil význam – v českém dějepiscetví dosud prakticky neznámých – osob, jako byli poitalštěný Belgičan Basilius z Aire či Florio Cremona, pro českou protireformaci. Italština se prosazovala i jako komunikační nástroj mezi českými preláty a dočasně se uplatňovala i při správě arcidiecéze (s. 183n.). Na druhou stranu umožňoval italský charakter arcibiskupova okruhu, aby byl etnicko-jazykový prvek účelově využíván při věcných sporech, přičemž jeho oponenti dokázali úspěšně rozdmýčhat protiitalské nálady.

K prvnímu zásadnímu střetu s mocenskou realitou došlo během Harrachova jednání na vídeňském dvoře na přelomu let 1626 a 1627. Tehdy byla Harrachem a Magnim zformulovaná představa o katolické reformě, opírající se o politicky i ekonomicky silný a na politické moci nezávislý episkopát v pěti diecézích, rozcupována aliancí jezuitů (především císařovým zpovědníkem Vilémem Larmorainim) a „politiků“. Úspěchy dosažené při realizování alespoň redukovaného reformního programu v letech 1629–1631 (podpis dohody o náhradě za církevní statky, dohoda na jménech příštích biskupů, nové uspořádání diecézní správy, založení biskupského semináře, který měl být podřízen papeži a z něhož Harrach hodlal vybudovat vlivné teologické učiliště, nezávislé na jezuitském vlivu) pak byly relativizovány ve 30. letech. Harrachovo postavení tehdy závažně podlomila a šanci na brzké urovnání sporů oddálila jednak vážná mezinárodní krize vyvolaná mantovskou otázkou, která rozštěpila katolický svět a postavila Habsburky proti Barberinům, jednak přenesení válečného konfliktu do českých zemí v roce 1631 a jednak dobrodružné diplomatické aktivity kapucína Magni-

ho, který se zapletl do mezinárodněpolitických jednání a nebyl schopen sledovat ve věci pražského arcibiskupa jasnou linii. Catalano ukazuje, jak Magni postupně zabředával do osidel polooficiální diplomacie a ztrácel schopnost nazírat, že jeho činnost postrádá oporu v reálných mocenských vztazích. Zvolna se tak stával „neřízenou střelou“ a jeho postupná proměna v „předního bojovníka evropského antijezuitismu“ (s. 153) a rozhodnutí učinit z lokálního problému pražské univerzity problém celoevropský přinesly Harrachovi vážné komplikace, neboť přispěly k vyostření vztahů mezi kurií a císařem a dovedly pražského arcibiskupa k frontálnímu střetu s jezuity, jež zásadním způsobem ztížil Harrachovo postavení a oddálil vyhlídky na snadné a rychlé urovnání konfliktu.

Neblahé postavení, v němž se Harrach ocitl, umocnil pád Albrechta z Valdštejna roku 1634, jemuž Catalano věnuje zajímavou kapitolu, která by neměla ujít příštím badatelům nad valdštejnskou otázkou (s. 226–236). Ukazuje se, že ačkoli Harrach s generalissimem udržoval chladné a dosti proměnlivé vztahy a sotva kdy se mohl spolehnout na jeho pomoc, a ačkoli ostatní Harrachové nebyli přímo zapleteni do aféry, podkopala vévodova smrt ekonomické, mocenské a společenské postavení celého rodu jednak tím, že zbavila Harrachy apanáží, které jim vévoda vyplácel, a jednak tím, že se rozložilo vlivné mocenské uskupení na císařském dvoře, které kdysi pomáhal budovat kardinálův otec. Harrachové v této krizové situaci neměli u dvora dostatečně vlivného a agilního reprezentanta, který by byl schopen hájit jejich zájmy. Restituce ztraceného vlivu a prestiže pak byla, jak Catalano ukazuje, z velké části dílem pražského arcibiskupa, který se zvolna proměnil v neformální „hlavu“ rodu a který se také záhy po vévodově vraždě, byť neúspěšně, začal pragmaticky ucházet o podíl z konfiskovaných statků. V situaci, kdy bylo ohroženo společenské postavení jeho příbuzných, nemohl Harrach samozřejmě prosazovat své církevněpolitické cíle s adekvátním důrazem.

Desetiletí následující po Valdštejnově vraždě se ukazuje být dobou nejméně šťastnou pro Harrachovu církevní reformu. Dosavadní literatura sice správně postřehla, že Ferdinand III. byl ve vztahu k jezuitskému řádu obezřetnější než jeho otec a omezil vliv, který Tovaryšstvo dosud mělo na politické otázky, Catalano však ukazuje, že tentýž Ferdinand III. Tovaryšstvu ponechal rozsáhlé pravomoci v oblasti vzdělávání a protireformace (s. 299). Rovněž císařův pokus o řešení univerzitního sporu rozdělením pražské univerzity (odebráním někdejší Karlovy univerzity jezuitům) v roce 1638 je třeba chápat jako krok proti Harrachovi, neboť nové řešení pomíjelo arcibiskupův nárok na kancléřskou hodnost a umožnilo jezuitům obejít zákaz promocií, který na sloučenou univerzitu uvalila Propaganda v roce 1628. Rozhodující slovo v českých záležitostech navíc právě za nového panovníka získalo otevřeně projezuitské uskupení českých politiků v čele s marti-

nickým klanem a nejvyšším kancléřem Slavatou. (Zde se nabízí rovněž zajímavá souvislost s postřehem Thomase Winkelbauera o zvýšeném počtu české šlechty v rozhodujících pozicích na vídeňském dvoře ve 40. letech 17. století.⁵) Současně, i vzhledem k napjatému vztahu mezi kurií a císařem za pontifikátu politicky agilního a profrancouzsky orientovaného Urbana VIII., klesal vliv římské kurie na středoevropské záležitosti a s ním i záštita, kterou Harrachovi mohla poskytnout Propaganda. Pražský arcibiskup nejenže nebyl schopen pokračovat v reformních krocích, ale měl potíže, aby vůbec udržel pohromadě okruh svých spolupracovníků, který se stal terčem nevybíravé kampaně ze strany jezuitů a české vysoké šlechty. (Součástí mocenského boje byly i značně svérázné praktiky, jako například anonymní pomlouvačné pamflety, obviňující Harrachovy spolupracovníky ze sodomie a z tajných ujednání s Valdštejnem – s. 236–243.)

Arcibiskupovo postavení podstatně oslabilá známá aféra, která začala zdánlivě malicherným střetem studenta arcibiskupského semináře se studentem jezuitské univerzity v roce 1636 a přerostla v opakované pouliční nepokoje, během nichž byl Harrach a jeho spolupracovníci za nečinného přihlížení místodržících zostuzováni a ohrožováni. Arcibiskupovo odvolání do Říma a exkomunikace studenta se ukázaly být proti alianci místodržících a jezuitů (proti níž byl Harrach zejména na počátku 40. let „zcela bezmocný“, s. 332) v podstatě bezzubé, třebaže Urban VIII. v tomto sporu zaujal Harrachovo stanovisko. V této situaci musel arcibiskup vynaložit velké úsilí, aby obhájil alespoň existenci svého biskupského semináře a přidružených řádových učilišť, které se staly trnem v oku jezuitům. Dlouho připravované schválení semináře Urbanem VIII. na konci roku 1638, kterým seminář získal právo udílet akademické grady, a jeho postavení pod ochranu Kongregace pro šíření víry podnítilo těžký konflikt s císařským dvorem, místodržícími a jezuitu a vyústilo v roce 1641 v dočasné uzavření semináře za dramatických okolností. Panovník, jenž vznikající učiliště považoval za novou univerzitu a interpretoval jeho založení jako zásah kurie do své prerogativy, tehdy rezolutně deklaroval své výhradní právo zřizovat na svém území veřejné školy obdařené právem udílet grady. Razantní intervence na Harrachovu podporu, k níž se Propaganda odhodlala teprve v roce 1642, pak pouze ukázala, že reálný vliv kurie na středoevropské záležitosti naprosto neodpovídal

5 THOMAS WINKELBAUER, *Notiz zur Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische Partei“?*, in: Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, (ed.) Thomas Winkelbauer, Waidhofen an der Thaya 1993, s. 197–202.

římským představám. V následujícím zdlouhavém jednání mezi Římem, Vídní a Prahou o univerzitě a semináři ve 40. letech, opakovaně přerušeném kvůli výměně na papežském stolci v roce 1644 a zejména kvůli vývoji na válečném poli, se sice Harrach mohl opřít o vcelku setrvalou podporu Říma, avšak nebyl již schopen zvrátit vývoj kauzy v předchozích letech a zvolna slevoval ze svých cílů. Velké plány na vytvoření vzdělávacího centra, které by bylo nezávislé na jezuitěch a alespoň zčásti mohlo konkurovat jejich vzdělávacímu monopolu, tak vzaly za své. Catalano přitom pečlivým studiem pramenů opravuje několik omylů staršího bádání ohledně složení významné komise k řešení otázky pražské univerzity (s. 354).

Na druhou stranu, a Catalano to ukazuje dostatečně zřetelně, však Harrachovu roli nelze vnímat jen v konfliktu se světskou mocí. Harrach byl jedním z nevelkého počtu kardinálů, které mohl císař využívat při jednání s kurií, a byl také císařem opakovaně vyslán do Říma k zastupování habsburských zájmů a ke konkláve. Zejména ve 40. letech byla na císařském dvoře opakovaně zvažována otázka, zda by Harrach neměl s finanční podporou rakouských i španělských Habsburků přesídlit do Říma a zastávat habsburské zájmy u kurie. V posledních letech třicetileté války se navíc vztahy mezi Harrachem a kurií začaly ochlazovat a pražský arcibiskup se zvolna smiřoval se svým omezeným akčním rádiem. Souběžně s tím se mu podařilo urovnat svůj vztah k císařskému dvoru, k čemuž přispěla i obhajoba habsburských zájmů při římském konkláve roku 1644. V létě 1648 byl Harrach při panovníkově pobytu v Praze po mnoha neúspěšných pokusech povolán do císařovy tajné rady (titul tajného rady přitom nesl již od roku 1627). Zároveň Harrach navázal méně konfrontační vztahy s představiteli české šlechty – svůj podíl na této nové situaci měly podle Catalana i personální proměny uvnitř místodržitelského sboru v letech 1648–1651, které dočasně oslabily pozice martinického klanu, a slábnoucí a nepřiliš realistická zahraniční politika římské kurie, která sice v otázce pražské univerzity zaujala rezolutní stanovisko, avšak nebyla schopna zajistit jeho respektování jezuitským řádem, tím méně o něm přesvědčit vídeňský dvůr. Otevřela se tak cesta k dočasnému uklidnění vztahů mezi světskou mocí a českým episkopátem, který se začal smiřovat s tím, že jedinou cestou k alespoň částečné realizaci reformního programu je kompromis se světskými mocenskými elitami a spolupráce s císařským dvorem. V otázce litoměřického biskupství na začátku 50. let již Harrach a jeho spolupracovníci před Propagandou, která se nerealisticky snažila zajistit vliv římské kurie na obsazování nových biskupských stolců, hájili spíše císařské stanovisko (s. 409–414). K dočasnému uklidnění dále přispěl Harrachův nový spolupracovník Caramuel z Lobkovic, který si dával pozor, aby nevyhrotil své vztahy k jezuitům, a neshody uvnitř nastupující generace místo-

držících. Spolupráce vyvrcholila na zemském sněmu v roce 1650, kdy bylo dosaženo celé řady reformních kroků.

Krátké období spolupráce však bylo záhy znovu vystřídáno ostrou konfrontací. Jakmile se stabilizovala pozice nových místodržících, a především nového nejvyššího purkrabího Bernarda Ignáce z Martinic, který se záhy proměnil v dominantní osobnost české politiky s nepřehlédnutelnými autokratickými rysy, byli Harrach a jeho okruh opět zahánáni do defenzivy. Catalano dokládá, že Martinic junior (Catalano je mimochodem jedním z vůbec prvních, kdo o rané činnosti této významné postavy přináší spolehlivější informace, přičemž dokládá, že Bernard Ignác výrazně zasáhl již do jednání o otázce univerzity a biskupského semináře ve 40. letech)⁶ pokračoval v této době více méně v politice svého otce, tj. snažil se zajistit, aby řízení protireformace zůstalo v kompetenci světské moci. Ve svém tažení proti prelátům si přitom počínal velmi nevybíravě: Catalanovi se například podařilo prokázat, že Rezkem vydaný hanopis *Idea gubernationis ecclesiasticae*, zaslaný do Říma a udávající Harrachovy spolupracovníky ze sympatií k jansenismu, sepsal právě Martinic. (Nabízí se zde mimochodem zajímavá paralela k Martinicově pozdějšímu zákroku proti Bohuslavu Balbínovi.) Martinicovi se tak velmi rychle podařilo zlikvidovat Harrachovy nejbližší spolupracovníky včetně Caramuela a ochromit činnost arcibiskupské kanceláře. Právě za této pro Harracha nepříznivé situace byla v únoru 1654 s konečnou platností urovnána univerzitní otázka ku prospěchu světské moci a jezuitského řádu a k nelibosti římské kurie.

Ještě v témže roce však došlo k zásadnímu přeskupení mocenských vztahů a k průlomů do stávajícího rozložení sil, poté co se nejvyšší purkrabí kvůli přibývajícím rozporům o vliv ve spojené univerzitě rozešel ve zlém s jezuitským řádem, čímž vzalo za své pevné, několik desetiletí trvající spojení mezi pražským místodržitelstvím a Tovaryšstvem. Tato nenadálá proměna, kterou starší bádání přehlédlo a jíž Catalano naopak připisuje velký význam, tvrdě omezila dosavadní manévrovací prostor českých jezuitů (například ve sporech o právo cenzury a jezuitskou tiskárnu) a Harrachovi zároveň nabídla možnost, aby upravil vztah k českým zástupcům světské moci a pokusil se s jejich přispěním vyřešit několik naléhavých otázek.

6 Srov. ALESSANDRO CATALANO, *Příběh jednoho mýtu. Bernard Ignác z Martinic – Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – Jezuité*, in: Slánské rozhovory 2005. Itálie, (edd.) Dana Přibyllová, Vladimír Přibyl, Slaný 2006, s. 25–34.

V posledním desetiletí Harrachova života, které Catalano zpracovává o poznání méně soustavně než období předchozí, se činnost pražského arcibiskupa vyznačovala úzkou spoluprací se světskými autoritami v čele s purkrabím Martinicem a rovněž „sklonem k přílišným kompromisům“ (s. 480). Díky nim i díky uklidnění rozháraných poměrů bylo možné realizovat některé z původně zamýšlených projektů (založení druhého biskupství v Hradci Králové). Přitom však přibývalo třecích ploch mezi pražským arcibiskupem a římskou kurií – Catalano ukazuje, jak kurie po smrti agilního sekretáře Propagandy Franceska Ingolihio v roce 1649 rychle ztrácela přehled o českých souvislostech a nezřídka působila spíše ke škodě věci (s. 487n.). Šedesátá léta pak přinesla Harrachovi řadu osobních úspěchů (volba biskupem v Tridentu) i několik namáhavých diplomatických a reprezentačních úkolů (doprovázení manželky Leopolda I. do Vídně, účast na konkláve roku 1667), které patrně uspíšily jeho smrt. Šedesátá léta byla zároveň dobou, kdy pražský arcibiskup (zcela ve shodě s dobovou praxí) připravoval rozdělení svého hmotného a symbolického „impéria“ mezi synovce, zejména z rodu Harrachů a Valdštejnů (odstupování prebend, vyjednávání sňatků apod.). Catalano jako první ukazuje, jak výrazným způsobem Harrach usnadnil kariéru svému nevlastnímu synovci Janu Fridrichovi z Valdštejna, který se nikoli náhodou stal roku 1675 jeho nástupcem na pražském arcibiskupském stolci. Tematicky i materiálově bohatou práci uzavírá stručné zamyšlení nad významem pobělohorské protireformace a nad její účinností na lokální úrovni (které je jinak v knize, jež se věnuje především sporům o směr reformy, věnována pozornost okrajová).

Catalanova kniha není právě snadnou četbou. Je to dáno jednak jejím přísně chronologickým členěním a jednak obrovským množstvím materiálu, který je zde shromážděn a názorně představen pomocí citátů z většinou jazykově italských pramenů. Citáty jsou přitom vetkány do textu a Catalano je možná až příliš často nechává hovořit místo sebe, což je zvláště patrné v rekapitulaci vývoje protireformačního tažení v předbělohorském období, kdy se právě tendence a ne vždy přesné zprávy nunciů a jiných románských agentů protireformace stávají hlavní osou výkladu (s. 42–52). Výstavba textu z citátů, které jsou pouze prokládány spojujícím komentářem a autorovými úvahami, sice vychází vstříc autorovu záměru názorně představit argumentaci jednotlivých aktérů a „paralelní existenci různých jazyků“ (s. XXV), avšak v jejím důsledku se čtenář v knize, jež se zabývá značně komplikovanými mocenskými vztahy, místy ztrácí, a to tím spíše, že Catalano čtenáři nepomáhá ani odpovídajícím členěním textu (odstavce se nezřídka táhnou přes několik tiskových stran). Zejména výklad některých složitějších kauz, v prvé řadě otázky Karlovy univerzity a biskupského semináře, která se vine celou knihou, je v takto strukturovaném textu podán dosti ne-

přehledně. Větší počet průběžných shrnutí, zobecnění a retrospektivních vhlédů mohl text i autorovu argumentaci podstatnou měrou zpřehlednit. Podobně ruší, že prameny, z nichž se cituje, nebývají blíže charakterizovány, takže čtenář, který není dostatečně obeznámen se strukturou Harrachovy videňské pozůstalosti, nesnadno určuje, kdo je vlastně autorem toho kterého citátu a z jakého druhu dokumentu citát pochází.

Přesto je Catalanova kniha četbou, u níž se vyplatí setrvat, neboť nabízí fascinující pohled na zapomenutý úsek českých dějin, a to ve velmi širokých politických i kulturních souvislostech, ale rovněž se snahou o názornost a s citem pro detail. Catalanova hlavní teze, podle níž se spor mezi strůjci protireformace nedvl o razanci reformy, nýbrž o pravomoci světského kléru, o nezávislost biskupské moci na moci světské, o úlohu biskupské moci (a potažmo církevních řádů) při protireformaci, o aplikaci norem tridentského koncilu v habsburské monarchii a o vliv římské kurie ve střední Evropě, je dobře podložena a stane se zřejmě na dlouhou dobu východiskem dalšího bádání.

Věcných omylů je v knize málo, ačkoli jich není zcela prosta, což lze ilustrovat chybnou interpretací některých údajů o kariérách jednotlivých Harrachů⁷ nebo nepochopením jedné pasáže v listu Viléma Slavaty Jaroslavovi z Martinic z roku 1635 („že ráčíš sám nyní jedinej bejti prvním gubernátorem v Praze místo královský držíci“), z níž Catalano neprávem vyvodil, že Ferdinand III. Martinice jmenoval během údajného krátkého pobytu v Praze „prvním gubernátorem“. Ve skutečnosti ale k žádnému povýšení ani jmenování nedošlo – Slavata pouze narážel na to, že se Martinic na rozdíl od ostatních místodržících neodebral do Českých Budějovic za Ferdinandem III., který tehdy projížděl Čechami, a že zkrátka právě zbyl jako jediný (nebo alespoň hodnostně nejvýše postavený) ze sboru místodržících v Praze. Ani autor výtečně obeznámený s českými reáliemi se občas nevyvaruje drobné chyby nebo formulační nepřesnosti, a tak není těžké odpustit popletení počtu popravených na Staroměstském náměstí roku 1621 (s. XIV, na s. 56 je správný údaj), označení Leopolda Pasovského za synovce Rudolfa II. (s. 48, ve skutečnosti byl bratrancem), svatého Vojtěcha za prvního pražského arcibiskupa (s. 20, ve skutečnosti byl druhým biskupem), olomouckého biskupa Dietrichštejna za arcibiskupa (s. 171) a Kryštofa Vratislava z Mitrovic za apelačního prezidenta (s. 121, správně nejvyšší písař), zvýšení počtu stavovských

7 Údajný návrh císaře Matyáše, aby byl Karel z Harrachu jmenován do tajné rady jako reprezentant rakouského domu (1616), a údajné jmenování Karla z Harrachu nejvyšším hofmistrem císaře, s. 13; údajná cesta Linharta Karla z Harrachu k řezenské korunovaci (1627), s. 15.

direktorů z 30 na 36 (s. 50), označení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí za sloup morový (s. XVIII) nebo závěrečnou pasáž, v níž Catalano nedopatřením odvyprávěl příběh staroboleslavského mariánského obrazu, jako by šlo o Svatou Horu u Příbrami (509n.). Větší potíže nečiní ani zkomolení některých osobních a místních jmen, například Reingraber místo Reingrabner (s. 404, 542), Roder z Felsburka místo z Feldburka (s. 404, 543), Kryšpín Fuchs místo Fuk (s. 127, 349), Anton Wolfhard místo Wolfradt (s. 235), Osseck místo Osek (s. 112, 170) aj. I za záhadnými místními jmény „Drumb“ (s. 374, 412) a „Jaroměříž“ (s. 329) lze s trochou důvtipu odhalit severočeskou lokalitu Stvolínky (německy Drum) a východočeskou Jaroměř.

O některých dílčích hodnoceních by bylo možno vést spor, například o to, nebo zda je výraz „hospodářská prosperita“ (s. 389) skutečně adekvátní pro stav, v němž se nacházely Čechy, devastované třicetiletou válkou a zmítané demografickou krizí, po vestfálském míru, nebo zda Catalano při negativním hodnocení Jaroslava Bořity z Martinic a jeho českého působení nepodléhá příliš interpretacím Harrachova deníku a jeho korespondence (srov. přisuzování odpovědnosti za vysoké sněmovní svolení roku 1640, s. 371; Martinic byl v této otázce sám pod tlakem dvorského centra). Co se týče spekulací ohledně souvislosti mezi volbou Harrachova druhého křestního jména a přípravou jeho kariéry v Čechách (s. 20), stálo by za objasnění, odkdy vůbec Harrach jméno Adalbert používal: v seznamu studentů jezuitského gymnázia v Jindřichově Hradci v letech 1609 a 1610 byl totiž Harrach veden jako „Ernestus Albertus“ (nikoli Adalbertus).⁸

To jsou však jen drobné kosmetické vady Catalanovy důležité, na základě rozsáhlého a důkladného pramenného výzkumu a současně s velkou erudicí sepsané práce, jež přináší mnoho podnětů k zamyšlení a také mnoho inspirace pro další bádání nad protireformací v Čechách i v širších středoevropských souvislostech. Při četbě Catalanovy knihy vychází mimo jiné najevo, jak nesrovnatelně méně toho doposud víme o činnosti Harrachova o generaci staršího současníka Františka z Dietrichštejna, druhé významné postavy protireformace v českých zemích. I když lze spory mezi strůjci rekatolizace předpokládat v jiných diecézích a zemích habsburské monarchie, bude třeba ujasnit, zda se odehrávaly na stejném půdorysu a s podobnými průvodními jevy jako v pražské arcidiecézi. Došlo například na Moravě, kde se po Dietrichštejnově smrti vyhrtily vztahy mezi prelátským stavem a šlechtou, k ustavení podobné aliance mezi jezuitským řá-

8 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, i.č. 85, sign. IIIKb, fol. 19b, 23b.

dem a držiteli politické moci, jako tomu bylo v Čechách? Příští badatelé budou moci objasnit, nakolik a jakým způsobem se spory o průběh rekatolizace odrazilily při protireformační činnosti „v terénu“ a do jaké míry lze sledovat kontinuitu mezi Harrachovým biskupským programem a zápasem pozdějšího pražského arcibiskupa (a Harrachova synovce) Valdštejna se světskou mocí v 80. a 90. letech 17. století. Zároveň kniha, společně s dalšími Catalanovými studii, které vznikly na okraj jeho harrachovského výzkumu, přináší řadu podnětů k dalšímu bádání nad pronikáním italské kultury a společenských norem do českého prostředí a střední Evropy. Kardinál Harrach, obklopený dvojjazyčnou německo-italskou domácností a některými originálními mysliteli 17. století (Magni, Caramuel, Schoppe), sám překládající italskou beletrii do němčiny (s. 40), přitom hrál důležitou zprostředkovatelskou roli, a to i přesto, že byl jeho kulturní mecenát vzhledem k dlouhodobě svízelné finanční situaci minimální (s. 39).

Catalanova kniha bourá celou řadu stereotypů a klišé o pobělohorské rekatolizaci a svým zaměřením na otázku světského kléru a jeho reformy vyvažuje badatelskou pozornost, která byla v posledních desetiletích věnována církevním řádům v českých zemích, zejména řádu jezuitskému, a která, opírajíc se často příliš výlučně o prameny jezuitské proveniencce, načrtla možná až příliš ideální obraz jezuitského působení v Čechách. Lze očekávat, že tato práce, dostupná nyní rovněž v opraveném a mírně doplněném českém překladu,⁹ významně poznamená dosavadní způsob uvažování o problematice české rekatolizace, a lze doufat, že se mnohé její závěry stanou podnětem k dalšímu bádání i předmětem další diskuse.

Petr Maťa

⁹ Recenzent je zároveň překladatelem knihy, jež vyšla pod názvem *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.